

ESSAY

Når ytringsfrihetsdebatten blir en karikatur

20 år etter at Jyllands-Posten publiserte Muhammed-karikaturene, fremstår striden og debattene som noe som utspilte seg i en annen tidsalder, i en verden av i går, skriver Eirik Høyer Leivestad.

Jeg er Charlie: I januar 2015 ble det arrangert en fredelig støttmarsj for Charlie Hebdo i Paris etter angrepet mot satiremagasinet. To millioner mennesker deltok i markeringen. Philippe Petit / Paris Match / Getty Images

Eirik Høyer Leivestad
FORFATTER OG REDAKTØR, FAST SPALTIST

PUBLISERT 26.09.2025 - 04:09

KARIKATURSTRIDEN

Den danske avisen Jyllands-Postens publiserte i 2005 tolv karikaturtegninger av profeten Muhammed, som utløste demonstrasjoner, angrep mot vestlige ambassader i flere muslimske land og en svært omfattende, mangeårig debatt om ytringsfrihet, blasfemi og kulturkonflikter.

I løpet av karikaturstriden ble en rekke redaksjoner, tegnere og redaktører utsatt for draps- og terrorforsøk. I 2015 drepte islamistiske terrorister 12 mennesker i redaksjonslokalene til den franske satireavisen Charlie Hebdo.

I ettertid er det kommet frem at protestene delvis var iscenesatt av muslimske politiske ledere, særlig i Egypt. En foranledning var at en gruppe danske imamer tok med seg både de ekte og falske karikaturer til lederne i Det muslimske brorskap og Egypts regjering for å fremprovosere en reaksjon.

Den 30. september 2005 – det var en fredag – kom den danske avisen Jyllands-Posten med en utgave som de etterfølgende månedene skulle få internasjonal berømmelse. På invitasjon fra kulturredaktøren Flemming Rose hadde ulike bidragsyttere svart på en oppfordring om å tegne «Muhammeds ansikt». Foranledningen var en barnebokforfatters vanskeligheter med å finne en villig illustratør til en bok om profeten, og Jyllands-Posten ville markere at de med denne gesten «stilte seg på ytringsfrihetens side». Av de 12 tegningene som raskt fikk navnet Muhammed-karikaturene, var det særlig Kurt Westergaards avbildning av profeten med en bombe i turbanen som ble ikonisk for kontroversene som fulgte.

Det tok litt tid før publikasjonen utløste rystelsene vi i ettertid forbinder med den. Det begynte så smått med at Danmarks statsminister Anders Fogh Rasmussen i begynnelsen av oktober ble anmodet av en gruppe ambassadører fra muslimske land om å gi en offisiell beklagelse, noe statsministeren avviste med henvisning til landets trykkefrihet. Aftenposten rapporterte om bråket i nabolandet med faksimiler av tegningene. Midt i oktober protesterte noen tusen mot trykkingen i Københavns gater.

Først på slutten av året begynte reaksjonene å spre seg til muslimske land. Bakgrunnen var at en delegasjon tok med seg en mappe med de trykkede tegningene – i tillegg til noen mer obskøne bilder de selv føyde til – til Den arabiske liga i Kairo. Spredningen skulle oppildne en rekke folk i Midtøsten og videre i Asia til voldsomme opptøyer. I det ene muslimske landet etter det andre ble de skandinaviske blasfemikerne brent *in effigie* av rasende mobber. Den diplomatiske krisen toppet seg i februar 2006, da den danske og den norske ambassaden i Damaskus ble satt i brann av illsinnte demonstranter.

Verden av i går

Her hjemme førte konflikten til heftige debatter om ytringsfrihet med årelange etterdønninger. I tilbakeblikk er det et par forhold som springer en i øynene. For det første: Tendensen som har farget ytringsfrihetsdebatten de seneste årene, der ytringsfrihetens fanebærere tilsynelatende er de konservative og dem enda lenger til høyre, utkrystalliserte seg allerede den gangen. Tradisjonelt er ytringsfrihetens sak blitt kjempet frem av progressive med liberal og sosialistisk kulør, som har stått i opposisjon til rådende autoriteter og kirkens mørkemenn. I dag er det som om hele temaet er blitt overtatt av ytre høyre. Da J.D. Vance i februar i år lekset opp om Europas svik av ytringsfriheten på sikkerhetskonferansen i München, viste han hvor langt denne tendensen har gått.

Men det er noe annet som virker slående når vi ser tilbake på karikaturstriden. Noe som ikke handler om kontinuitet, men om brudd. Den gangen var det å publisere karikaturene ensbetydende med å trykke, med det redaksjonelle ansvaret som fulgte med å trykke større opplag for massedistribusjon. Først da tegningene måneder senere i fysisk format ble transportert, kopiert og strategisk videredistribuert, fant det sted en eksplosiv spredning i andre deler av verden.

Ikke bare det: De sjokkerende tv-bildene som nådde oss av spredningens virkninger, bekreftet at vi lever i den siviliserte delen av verden, på trygg avstand fra de sinte massene. Her hjemme var striden hissig, men ikke voldelig. Riktignok fantes det ekstremister også blant oss, men de var de andre, det vil si: radikale islamister. I karikaturstridens virkelighetsoppfatning ble vold begått av jihadister inspirert av ideer og celler fra mer primitive samfunn enn vårt eget. Ennå var det nærmest utenkelig at terroristen kunne være en hvit, selverklært kristen og konservativ, som var blitt radikalisert i nettmiljøer der man pisket hverandre opp over det nye sensurregimet av multikulturalisme, politiske korrekthet og «woke». Enda mindre tenkelig var det at USA skulle havne under et politisk styre som synes å tilslutte seg disse nye terroristenes outrerte verdensbilde.

Mange vil nok mene at striden og debattene karikaturstriden utløste, fortsatt er med oss i dag. Men i tilbakeblikk trer den frem som noe som utspilte seg i en annen tidsalder, i verden av i går.

Hvem tilhører ytringsfriheten?

Karikaturstriden lar seg lese inn i en historie om hvordan ytringsfrihetssaken ble appropriert av konservative og høyre-radikale, og hvordan venstresiden mistet grepet om den.

At konservative markerte seg som ytringsfrihetens fremste forsvarere, var riktignok ikke helt nytt. På midten av 1990-tallet skrev den amerikanske litteraturviteren og juristen Stanley Fish om hvordan de progressive hadde sett stadig flere av deres ideologiske klenodier bli rippet av «the neocons». I første rekke av dette ranet plasserte Fish ytringsfrihet, som allerede den gangen på karakteristisk vis ble påberopt mot multikulturalistenes politiske korrekthet.

I dette lyset er det påfallende hvilke riddere ytringsfriheten fikk i våre trakter for 20 år siden. Jyllands-Posten tilhørte ikke akkurat den kulturradikale grenen av dansk offentlighet. Det mest bemerkelsesverdige tegnet på et omslag i den norske karikaturdebatten, var at den obskure kristenkonserverative avisen Magazinet under redaktør Vebjørn Selbekk så sitt snitt til å posisjonere seg som prinsipiell forsvarer av en av opplysningssekularismens grunnverdier.

Stort sinne: Aktivister i islamistgruppen Jamaat-ud-Dawa protesterer mot Aftenpostens reproduksjoner av Kurt Westergaards muhammedkarikaturer i Lahore i Pakistan i 2010. Tegningene ble først trykket i danske Jyllands-Posten i 2005, og Westergaard ble utsatt for mordforsøk i sitt hjem 1. januar 2010. Arif Ali / AFP / NTB

Affæren mange har oppfattet som forløperen til karikaturstriden, fatwaen utstedt av det iranske teokratiet mot forfatteren Salman Rushdie i 1989, førte ikke til tilsvarende opinionssplittelse innad i de vestlige landene, i hvert fall ikke langs de samme politiske linjene. Riktignok var den innledende fasen av ordskiftet blandet i synet på Rushdie, som også ble utsatt for kritikk av egne forfatterkollegaer. Men det varige utfallet av stormen var at man sluttet rekkene om den indisk-britiske forfatteren. Den svenske maoisten Jan Myrdal fikk ikke mange med seg da han luftet offentlig støtte til dødsdommen mot Rushdie.

I karikaturdebatten opptrådte den rødgrønne regjeringen, anført av statsminister Jens Stoltenberg og utenriksminister Jonas Gahr Støre, på et vis som noen roste som diplomatisk, og andre kritiserte som unnnfallende. Regjeringens tilhengere mente at den oppviste pragmatisk klokskap i møte med multikulturalismens utfordringer. Kritikere mente at den i praksis ga etter for de konservative imamenes lære. Påstanden var ikke uten hold. Stoltenberg selv gikk langt i å antyde at den sovende

blasfemiparagrafen fremdeles var en relevant rettesnor for redaktører som er i stuss om hva som er innafor.

Hellig sekularisme

Blant norske kommentatorer og debattanter som angrep det de oppfattet som ettergivenhet, var det noen som slo seg på brystet med en frase de tilskrev opplysningsforfatteren Voltaire: «Jeg er helt uenig i det du sier, men jeg er villig til å kjempe til døden for din rett til å si det.»

Stridens mest profilerte skikkelser måtte leve med trussel mot egen sikkerhet, men de færreste av kommentatorene virket egentlig villige til å kjempe til døden. Imidlertid skulle striden i Skandinavia få sitt mer krigsaktige motstykke i Frankrike, der sekularismen og jihadismen har stått mot hverandre i en langvarig konflikt med tallrike ofre. Charlie Hebdo trykket Muhammed-karikaturene tidlig i 2006, og på et vis kan massakren mot satiremagasinets lokaler i 2015 betraktes som en blodig kulminasjon av det hele. Magasinet med den eggende og kontrære etosen skulle paradoksalt nok bli et samlende symbol for republikkens sekulære grunnlag, *laïcité*, i Voltaires hjemland. Slik alle en gang var Rushdie, som Margaret Atwood hadde slått fast i 1989, var alle nå Charlie.

Men utviklingen i Frankrike gjorde det nærliggende også for en islam- og innvandringsfiendtlig høyreside å fylke seg bak opplysningsideene. Slik er franske muslimer blitt ytterligere fremmedgjort fra de republikanske prinsippene de blir fortalt at de må etterleve. Vi har sett tilløp til at *laïcité* kan fremstå som ideologien for en ny autoritarianisme, ikke minst når deler av venstresiden mistenkeliggjøres med karakteristikk som Islamo-gauchisme (Islam-venstrisme). Merkelappen er blitt klistret på dem som i møte med Frankrikes utfordringer med radikal islam advarer mot stigmatisering basert på religion og etnisitet – og som identifiserer bakgrunnen for radikaliseringsfaktorer, utenforskap og den forhenværende kolonimaktens vedvarende utenrikspolitiske aggresjon.

Også i Norge for 20 år siden hadde folk et stykke ute på venstresiden en mistanke om at karikaturstriden ikke kunne avskjæres fra den pågående «krigen mot terror». Noen ante at det nye forsvaret for ytringsfriheten ikke bare virket som ideologisk instrument for en ny imperialisme, men at det også kunne åpne slusene for mer direkte former for rasisme. Samtidig kan vi spørre om ikke denne distanserte innstillingen til striden innebar at venstresiden oppga grepet om sin gamle kampsak. I hvert fall skulle det vise seg vanskelig å omsette en slik mistanke til en vinnende posisjon, så lenge motstanderen lyktes i å redusere debatten til et for eller mot ytringsfrihet.

Da Dag Solstad i 2008 fremførte «Om ytringsfrihet» på Litteraturhuset i Oslo, et essay som ble trykket i tidsskriftet *Samtiden* og heftig omdiskutert i norsk presse, ga han på sitt egenartede vis uttrykk for hvordan mange på venstresiden nå betraktet sin fordums fanesak. Solstad tok tydelig avstand fra dem som under karikaturstormen hadde stått frem som prinsipielle forsvarere av ytringsfrihet. Han gikk ut mot det han beskrev som «ytringsfriheten [brukt] som et våpen rettet mot alt jeg står for». Forfatteren Dag Solstad var nå mot ytringsfrihet, nærmere bestemt: Han var mot opphøyelsen av ytringsfriheten til en «hellig idé», brukt til å rettferdiggjøre

forsimplede provokasjoner, krenkelser og kommersiell sensasjonalisme i sivilisasjonens navn.

Solstad fikk mye pepper, særlig fra aviskommentatorer. Flere påpekte at han argumenterte dårlig eller ikke i det hele tatt, for så vidt karakteristisk for Solstad som offentlig intellektuell. Men hans nærmest barnslige gjenstridighet fremstår i ettertid som forutanende: Høyresidens politiske instrumentalisering av ytringsfrihet, «brukt som et våpen mot alt [vi] står for», var i virkeligheten bare så vidt kommet i gang.

Det store skiftet

Karikaturstriden og den senere Solstad-debatten viste hvor vanskelig det var blitt for venstresiden å komme på offensiven i spørsmålet om ytringsfrihet. Verre skulle det bli. Selv i kulturkrigens mest absurde utartinger, som de autoritære inngrepene begrunnet ut fra kampen mot «woke», virker det i manges øyne som om høyresiden er en mer troverdig forkjemper for ytrings- og meningsfrihet enn venstresiden – særlig den delen av venstresiden som forbindes med identitetspolitisk aktivisme.

En av ytre høyres suksessoppskrifter har vært en snedig bruk av velkalkulerte provokasjoner med mål om å oppnå reaksjoner de i sin tur kan kalle sensur. De (ikke egentlig) kansellerte har kunnet iscenesette seg som martyrer for en truet ytringsfrihet. Som Angela Nagle påpekte i boken *Kill All Normies* fra 2017, skyldes høyreoffensivens fremgang til dels at den har ikledd seg en ungdommelig radikalisme lenge forbeholdt venstresiden. Med hell har den dertil klart å gjøre gamle progressive kampsaker til sine egne. Den skandinaviske radikaliserings av alt som ble virvlet opp under karikaturstriden, er blitt drevet frem av høyreradikale aktivister som dansk-svenske Rasmus Paludan, kjent for sine koranbrenninger utført i ytringsfrihetens og religionskritikkens navn. Koranbrenning var også varemerket til den irakiske antiislamske aktivisten Salwan Momika, som i svensk eksil fant sitt politiske hjem i Sverigedemokraterna. Momika ble drept i Sverige i januar i år – etter at han var blitt nektet asyl i Norge.

Ytre høyres suksess de siste to tiårene er tett sammenvevet med fremveksten av de nye mediene de har brukt til å massedistribuere eget budskap. Høyreoffensiven har vunnet frem parallelt med det vi kan kalle det store skiftet, der offentlige ytringer ikke trenger å trykkes, men kan publiseres digitalt av hver enkelt, alt mens det redaksjonelle ansvaret pulveriseres. Et av paradoksene ved det store skiftet er at i takt med den eksplosive utvidelsen av mulighetene til å publisere egne ytringer, har påstandene om sensur økt både i antall og intensitet.

Med fremveksten av plattformkapitalismen er de medieteknologiske betingelsene for offentlighet i løpet av relativt kort tid blitt fullstendig omkalfatret. Tekgiganter som Facebook/Meta, Twitter/X, Google og Tiktok har seilt opp som verdens største publikasjonsorganer, mens de rettslig sett nærmest har status som rene leverandører av infrastruktur. Den redaksjonelle ansvarsløsheten går hånd i hånd med det som til overmål bekrefter en av Solstads mistanker i 2008: Hele det grunnlovsrettslig beskyttede rommet for ytrings- og meningsfrihet blir kommersialisert, idet man har åpnet for en forretningsmodell basert på «frie ytringer» i slike mengder at ingen (mennesker) lenger er i stand til å vurdere enkeltytringenes lovlige eller skadelige karakter. I andre enden av skiftet står den storstilte omfordelingen av strafferettslig

ansvar som følger med en slik «demokratisering». Plutselig må norske borgere selv gjøre seg fortrolige med innholdet i straffelovens paragraf 185 om hatefulle ytringer. En stund virket det som om sammenhengen mellom ytre høyres vekst og plattformkapitalismens nye offentligheter var mer tilfeldig enn organisk. Men det som har kulminert i Trump 2.0, antyder en affinitet som har ligget der lenge. La oss ikke glemme at det til å begynne med innbefattet Elon Musk. Den nye høyreautoritarianismen som har festet grepet i USA, er også tek-oligarkenes regime.

Verden av i dag

Da J.D. Vance i februar leverte sin salve mot Europas påståtte svik av ytringsfriheten, skortet det ikke på dem som mente at han «hadde et poeng». Som historieprofessor og Morgenblad-spaltist Kjetil Jakobsen bemerket i en kommentar, var det mange selvbestaltede ytringsfrihetsforkjempere som nå **gikk på limpinnen**. For Vance og tek-selskapene han vil bane vei for, tjener ytringsfrihet som påskudd for en annen agenda. Den seneste utviklingen etter Charlie Kirk-drapet burde gjøre det klart at med slike venner trenger ikke ytringsfriheten fiender.

I en tid der statlig sensur, særlig overfor Palestina-aktivister, har tiltatt i flere land, er det ikke uproblematisk å ta til orde for tek-regulering i ytringsfrihetens navn. Digitaliseringen har ført med seg reelle gevinster for demokratiet og det frie ord. Men like klart som at autoritære maktpolitikere bryr seg filla om ytringsfrihet, vil et frislipp av de digitale offentlighetene raskt komme til å tømme begrepet for meningsfullt innhold. En offentlighet som oversvømmes av KI-genererte «meningsytringer» løsrevet fra juridiske personer, har kuttet båndene til enhver filosofisk og konstitusjonell begrunnelse for ytringsfrihet. For dem som nå vil hegne om ytringsfrihetens prinsipp, melder det seg derfor et sterkt argument for at det vil kreve harde politiske tiltak mot tek-kapitalismen, ledsaget av en solid styrkning av betingelsene for redaktørstyrte medier.

Høres ikke det ut som en sak for venstresiden?